

Орест Піціль,

*кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії, політології та історії
Житомирського національного
агроєкологічного університету*

Олександр Заглада,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, політології та історії
Житомирського національного
агроєкологічного університету*

Зенон Крук,

*викладач-методист, відмінник освіти України,
Житомирського фармацевтичного базового
коледжу ім. Г.С Протасевича*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЗМУ ЩОДО РЕЛІГІЇ, ЦЕРКВИ ТА ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У 20-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізується репресивна компартійна політика більшовизму стосовно релігії і творчої інтелігенції на межі 1920–1930-х рр., яка негативно вплинула на традиційні морально - релігійні устої українського суспільства.

Ключові слова: богоборча політика, духовність, духовенство, держава, інтелігенція, православ'я, репресії, релігійність.

Відомо, що офіційна доктрина більшовицької партії щодо релігії, церкви та віруючих формувалася під безпосереднім керівництвом В. Леніна. У своєму листі до М.Горького від 13–14 лютого 1913 р. він зазначав, що релігія є «найбільш небезпечна мерзота» та «огидна зараза».

З остаточним утвердженням влади більшовиків в Україні, було взято чіткий курс на повне знищення всього, що пов'язано з релігією. Оскільки вони добре усвідомлювали, що протягом багатьох століть церква виконувала одну із фундаментальних функцій – підняття духовності нації, формування її світогляду, утвердження етнічної самоідентичності творів духовної та матеріальної культури тому-то основний удар було спрямовано проти неї.

Першим кроком, що мав визначити характер взаємовідносин радянської держави і Церкви, був Декрет РНК 1918 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Аналогічний документ було прийнято в Україні в 1919 році в Харкові. Слід звернути увагу на те, що офіційно декларувалося в Декреті, в реальному житті виявилось нездійсненим, оскільки творці марксизму – лєнінізму називали релігію як «опіум для народу» (К. Маркс), як «рід духовної сивухи» (В.Ленін).

Процес утвердження більшовизму в Україні супроводжувався шаленою атакою на релігію і церкву. Це зрозуміло, оскільки для українського народу релігія, віра в Бога, церква – це стрижень (наріжний камінь) духовності, моральності і державності. Церкву у відповідності з декретними настановами, було позбавлено права юридичної особи, її майно в тому числі, духовні святині – храми, молитовні будинки та інші культові споруди націоналізовано. Все це було об'явлено власністю «трудового народу». Компартійно – радянській адміністрації надано необмежене право вирішувати долю існуючих святинь народу. Вона приймала рішення про їх закриття, чи фізичне знищення, чи використання для адміністративно - господарських цілей.

Така політика розв'язувала руки для пограбування, нищення храмів та священнослужителів. Цей процес з року у рік в Україні посилювався. В 1921 р. створено спеціальне знаряддя такої політики – ліквідаційний відділ, а на місцях ліквідаційні комісії. Діяльність їх було регламентовано директивами ЦККП(б)У, а згодом – Наркоматом внутрішніх справ. Боротьбу з релігією було передано каральним органам, які сумлінно та ретельно виконували партійне замовлення і до 1923 р. спровадили на той світ 28 єпископів, понад тисячу священників та значну кількість віруючих громадян; закрили або зруйнували сотні культових споруд, особливо нищили монастирі як «вогнища мракобісся, бездіяльного життя, суспільного паразитизму, політичної і церковної контрреволюції, дармоїдства й експлуатації, релігійних забобон».[1,с.68].

Більшовицький режим повів нещадну боротьбу з духовенством використовуючи голод, що охопив країну. Відомий письменник Микола Куліш у п'єсі «97» розповів про голод 1921 року. М.Куліш був свідком страшного голоду в степовій Україні 1921 року, який навів йому тему драми «97».

У трагічній ситуації голоду 1921 року більшовики вирішили остаточно розгромити і пограбувати церкву. Ось, що пише В.Ленін у листі В.Молотову для членів Політбюро ЦК ВКП(б): «саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях їдять людей і на дорогах валяються, якщо не сотні то тисячі трупів, ми можемо (і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей найрішучим способом, чим ми зможемо забезпечити собі фонд у декілька сотень мільйонів золотих карбованців...». Отож, не голодна смерть хвилювала Леніна і йому подібних, а забезпечення «собі фонду»: «без цього фонду ніяка державна робота взагалі, ніяке господарське будівництво, зокрема, і ніяке відстоювання своєї позиції, в Генуї зокрема, немислимыми». [7, с.191]

Для людського ока говорилось, що за продані золоті церковні коштовності буде закуплено зерно, щоб врятувати ще живих опухлих з голоду хліборобів. Насправді ж у листі до В. Молотова В. Ленін жодним словом про це не обмовився. Щодо церкви, більшовики виконали настанови В.Леніна, але, як відомо, радикальні засоби в т.ч. голодомор початку 20-х років коштував етнічним українцям страшної ціни, забрав у могилу понад півтора мільйона кращих хліборобів українського села.

Політика більшовизму щодо релігії і церкви була ієзуїтською, аморальною з використанням нецивілізованих прийомів, засобів і дій. З одного боку, становлення радянської влади в Україні на перших порах сприяло розвитку церков, опозиційно

налаштованих проти Російської Православної Церкви, а з іншого, процес відродження Української Православної Церкви був дуже складним та суперечливим. Створена у 1918 році Всеукраїнська Церковна Рада розгорнула активну діяльність, метою якої було створення в Україні автокефальної Церкви, незалежної від Москви. 1 січня 1919 року Українська Народна республіка, яку очолював С. Петлюра проголосила «Закон Української Народної республіки Про Автокефалію Української церкви» і створення її керівного органу – Українського церковного синоду. Закон було ухвалено Радою Народних Міністрів УНР, підписано Головою Ради Народних Міністрів Володимиром Чеховським та міністром культури Іваном Липою.

У жовтні 1921 року було скликано православний собор, який, як виняток, обрав та висвятив пресвітерським чином (через рукопокладення священників та мирян) на першоієрарха УАПЦ Василя Липківського та архієпископа Київщини Нестора Шараївського. Нововисвячені ієрархи на цьому соборі уже традиційним шляхом висвятили ще чотирьох єпископів. Так було покладено початок УАПЦ, яка заявила про свою аполітичність у відношенні до офіційної влади. Її метою є виключно церковна та духовна діяльність, наближення Українського православ'я до українського етносу, повернення та відродження знищених церковних обрядів, традицій та впровадження української мови у богослужіння. Ці та інші кроки УАПЦ повинні були стати підґрунтям на шляху поглиблення релігійності та подальшого відродження українства, зблизити священників з народом і ефективно протидіяти подальшій русифікації та поширенню антирелігійної пропаганди.

У 1920 роках при активній діяльності керівництва УАПЦ, розпочався стрімкий ріст кількості священнослужителів. Так, зокрема, протягом двох місяців після проведення церковного собору УАПЦ єпископи в Києві рукопоклали понад 200 священників і стільки ж дияконів. На середину 1926 року загальна кількість духовенства налічувала близько півтори тисячі осіб а церковних парафій 3500. [4, с. 506]

Розглядаючи деякі регіональні особливості, кадрове забезпечення священниками релігійних громад на середину 20-х років у Київській губернії в 468 діючих церковних парафіях духовні потреби віруючих забезпечувало 505 священників; у Волинській губернії 28 парафіяльних громад обслуговував 41 священник; у Подільському регіоні, який налічував 233 парафії обслуговувало 237 церковнослужителів. [5, с. 182]

Проте у новій більшовицькій державі, яка небезпідставно вважала церкву своїм конкурентом, було практично неможливо уникнути конфлікту з офіційною владою не тільки УАПЦ а й з усіма функціонуючими конфесіями тогочасної України.

У 1924 році репресивним органам було направлено таємний циркуляр, в якому визначалися «ворожі» групи та особи, з якими потрібно вести найжорстокішу боротьбу. До числа «контрреволюційних елементів» відносили служителів релігійних культів, єпископів, священників православної й католицької церков, рабинів, дияконів, церковних старост, регентів церковних хорів, ченців та інших.

Таким чином, ідейна боротьба проти релігії згодом перетворилася і набула чітко вираженого політичного характеру. Існуючі релігійні конфесії до яких належала більша частина населення України, було проголошено несумісним з соціалістичним

ладом і навіть ворожими до нього. На авторитетних і найактивніших провідних діячів було заведено кримінальні справи, в яких їм інкримінувалося антирадянську пропаганду та агітацію.

Компартійна влада добре розуміла, що духовенство, світська та наукова інтелігенція будучи авторитетними представниками серед найчисельніших верств народу становлять – ядро, серцевину існування; могутній чинник для функціонування Української церкви та національного і духовного відродження української спільноти.

Потрібно зазначити, що 20-ті роки ХХ століття – час творчого злету української науки і культури. Почався процес створення наукових та культурно-просвітницьких установ, об'єднань спілок письменників, концентрація книжкових фондів бібліотек, видання україномовних словників. Однак вже у другий половині 20-х – та на початку 30-х років запрацював репресивний механізм радянської влади щодо політики українізації духовного життя. Переслідують партійних та державних діячів УНР науки і культури. Під удар потрапили книговидавці, і книгознавці, словниковознавці, що розвивали національні аспекти книжкової спадщини. Розпочинається «чистка» і вилучення з бібліотек книжкових фондів, котрі, буцімто, мають буржуазно-націоналістичну спрямованість. У 1933 році було вилучено та знищено понад 55 українських науково-термінологічних словників. серед них: Білик Я. Політичний словник. – Х., 1925, Булда С. Словник будівельної термінології. – Х., 1930, Полонський Х. Словник природничої термінології та інші. [3, с. 640]

Національно-свідомі українці з числа учительських кадрів, науковців піддавались переслідуванням, терору і нищенню. В одному лише 1934 році було розстріляно понад 4000 українських вчителів «петлюрівців». Чимало української творчої інтелігенції полишили Україну, тікаючи від національного терору, але їх надії не справдилися, вони покінчили своє життя самогубством, як наприклад академік Г.Голоскевич, професор Д.Щербаківський, М.Міхновський та багато-багато інших. [3, с. 641]

Розпочався процес закриття та нищення культових споруд, мотивом якого було масове скорочення числа віруючих. У 1934 році було знищено Михайлівський Золотоверхий монастир. Його головна церква св. Михаїла, що вважалася витвором архітектурного світового мистецтва Київської та Гетьманської доби (гетьман І. Мазепа відбудував її у 1705 році). Згодом влада знищила другий собор Св. Миколи, братський церкву у Києві та некрополь де було поховано гетьмана П.Сагайдачного й багатьох інших визначних історичних осіб. Понівечено Михайлівський храм Видубицького монастиря, побудованого ще за Київської доби, відбудований І.Мазепою, згодом перетворено на склад. Те саме зроблено і з другою церквою Св. Юра.

Моці Митрополита Київського Іова Борецького були знищені разом із Св. Михайлівським Золотоверхим собором (1937 р.), відбудованого у 2000 році. Величний храм тисячоліття Софія Київська в 30-ті роки пограбовано, мистецькі коштовності, зруйновано іконостас, а згодом в її мурах створено безбожницький музей. Протестуючи проти такої наруги над сакральністю професор Д.Щербаківський покінчив життя самогубством – втопився в Дніпровських водах; професор

М.Макаренко та інші свідомі українці, які протестували проти більшовицького варварства, ув'язнено і знищено.

Так, зокрема на Поділлі із 82 діючих католицьких храмів всі були закриті. Від задоволення духовних потреб вдалося відсторонити майже весь католицький клір, який здебільшого опинився за ґратами або на засланні. За офіційними даними Вінницького обкому КП(б)У на початку 1936 року в області залишалося лише 2 тяжко хворих непридатних до духовної праці ксьондзи. [2, с. 905]

У 1930 році було проведено публічний суд на членами так званої СБУ та СУМ (Спілка Визволення України і Спілка Української Молоді), яким інкримінувалися звинувачення у антидержавній, контрреволюційній діяльності спрямованій на повалення більшовицького ладу в Україні. У зв'язку з цією справою заарештовано багато провідних наукових діячів, мистецьких представників та церковних ієрархів. Із 45 обвинувачених членів СБУ та СУМ жоден з них не визнав себе винним у висунутих звинуваченнях, не зрікся своїх поглядів. До смертної кари було засуджено: академік С.Ефремов - це видатний історик української літератури, громадський діяч і публіцист, довголітній Президент Української Академії Наук, авторитетний представник української інтелігенції, який безкомпромісно в часи царської реакції, так і за часів червоного терору захищав українську справу; академік Й.Гермайзер, академік В.Ганцов, академік О.Гребенецький, академік В.Підгаєцький, академік М.Кудрицький, академік А.Барбар, академік В.Удовенко, професор В.Чихівський – провідний представник Автокефальної Церкви, професор В.Дурдуківський – видатний педагог, професор О.Чернявський, письменник А.Нікольський, письменник Л.Старицька-Черняхівська, студ. М.Павлушків і інші.

Велика кількість провідників нації – письменників, митців, отримали значні терміни ув'язнення, де померли (В.Підмогильний, О.Слісаренко, Е.Плужник, М.Ірчан, М.Зеров, П.Філіпович та багато інших). Так з 17 на 18 грудня 1934 року у Лук'янівській в'язниці (м. Києва) за ніч було розстріляно 28 українських письменників.

Метою штучних судових процесів було – знищення інтелекту нації та відвернення, залякування широких верств населення від нового посиленого наступу Москви проти економічної, політичної автономії України, з метою подальшої ліквідації її національної державності.

Вістря компартійної боротьби було спрямовано проти нищення церкви, її кліру та «куркулів» оскільки партія вважала, що «церква – агітпроп куркуля». Місцеві органи влади звинувачували священників у зв'язках з «куркулями», які виступали у ролі активних саботажників колгоспного ладу на селі. Визнавши їх ворогами народу, розпочали політику репресій і масового терору не тільки проти заможного селянства, духовенства а й творчої інтелігенції. З приводу цього колишній член Політбюро ЦК КПРС О. Яковлев писав, що найбільше число жертв припадає на 1937 рік, тоді було репресовано 136900 чоловік, з них розстріляно 85300 чоловік. У 1938 році відповідно - 28300 і 21500 розстріляно. [6, с. 95]

Ми розглянули деякі аспекти компартійно-державної політики щодо релігії, церкви, віруючих та творчої інтелігенції, але таких діянь богоборчої політики в наступні роки існування тоталітарної системи можна навести безліч. Та й цих